

De drie sporen van het kabinetsbeleid

MR. F. F. OTTEN

Het kabinet heeft in de Miljoenennota 1984 een drie-sporenbeleid uitgezet: verminderen van het financieringstekort, versterking van de marktsector en herverdeling van arbeid. Het belangrijkste spoor is, zo stelt de auteur, het tweede spoor. De overige sporen dienen dit spoor te versterken. In dit licht worden door hem de kabinetsvoorstellen beoordeeld. In het verleden is het beleid er niet in geslaagd de afbraak van de marktsector te stoppen. De arbeidsinkomensquote bleef toenemen en de positieve effecten van loonmatiging werden teniet gedaan door voortdurende appreciatie van de gulden. In de laatste Miljoenennota worden volgens de auteur bruikbare aanzetten gegeven om de scheefgroei die in het verleden is opgetreden te corrigeren. Het structurele beleid gericht op reductie van het aandeel van de collectieve uitgaven biedt perspectieven voor herstel. Niettegenstaande kritische kanttekeningen betreffende het gevaar dat gunstige gevolgen van loonmatiging weer ongedaan worden gemaakt door een appreciërende gulden, het ontbreken van een adequaat besluitvormingskader en het uitblijven van concrete dereguleringsmaatregelen, is de auteur van mening dat in 1984 een keerpunt in de economische ontwikkeling kan worden bereikt.

Inleiding

Het sociaal-economisch beleid van de Nederlandse regering is de laatste jaren onderwerp geworden van een discussie waaraan vrijwel iedereen is gaan deelnemen. Niet alleen economen en politici, maar ook ondernemers en werknemers zijn hier continu en intensief mee bezig. Het is inmiddels de vraag of er bij alle participanten wel een duidelijk beeld is ontstaan. Meningingen over het te voeren beleid lopen nog steeds sterk uiteen. Wel is gebleken dat over de oorzaken van de economische problemen van dit ogenblik, alsmede over het primaire doel, de bestrijding van de werkloosheid, juist weinig verschillend wordt gedacht.

Het huidige kabinet heeft niet ten onrechte geoordeeld dat een beleid alleen dan succesvol kan zijn wanneer verscheidene deelvraagstukken tegelijk in de beleidsdoelstellingen worden opgenomen. Zo is dan het drie-sporenbeleid ontstaan, dat bestaat uit:

- vermindering van het financieringstekort van de overheid en het beheersbaar maken van de collectieve uitgaven;
- versterking van de marktsector, waarin nog steeds ruim tweederde van de werkende beroepsbevolking actief is;
- herverdeling van de beschikbare arbeid.

Ik zou de tweede doelstelling, versterking van de marktsector, de centrale doelstelling willen noemen, hetgeen niet geheel zal verrassen. De politieke discussie ter voorbereiding van troonrede en *Miljoenennota 1984* is deze keer uitvoerig in de media weergegeven en ook de economische wetenschap heeft zich zoals gewoonlijk niet onbetuigd gelaten. Het valt op dat de discussie nogal beperkt wordt tot de vraag: moet het financieringstekort afnemen en vraaguitval voor lief worden genomen, of moet vraaguitval juist worden voorkomen en accepteren we tegelijkertijd enige oprekking van het financieringstekort? Naar mijn mening wordt hiermee het probleem enigszins versimpeld.

Ik wil u er graag op wijzen dat ik mijn bijdrage in de discussie lever als ondernemer en niet als econoom. Het is daarbij voor u van belang te weten dat Philips niet alleen voor bijna f. 3 mrd. afzet op de Nederlandse markt doch dat tevens door Philips vanuit Nederland voor ruim f. 10 mrd. aan goederen en diensten wordt geëxporteerd. Hierbij speelt met name de functie van Nederland als innovatie- en kenniscentrum voor het totale concern een belangrijke rol. Dat mij om een bijdrage is gevraagd, zie ik als een erkenning: de beoordeling

van het beleid door een ondernemer wordt van betekenis geacht. Ik denk terecht, gezien de centrale doelstelling van het regeringsbeleid: herstel van de marktsector, het hoofdspoor van beleid waaraan naar mijn mening alle maatregelen mogen en moeten worden getoetst. Bij de beoordeling van het beleid dienen wij ons niet alleen te richten op de vraag of het de marktsector weer financiële ruimte geeft, maar ook of het de dynamiek bevordert c.q. herstelt. Daarbij denk ik aan versnelling van besluitvorming en versterking van de z.g. „incentives”.

Laat ik vooropstellen dat we, gegeven het zeer open karakter van de Nederlandse economie, de binnenlandse economische problemen niet los kunnen zien van de internationale context. Een land dat bijna tweederde van het bruto nationaal produkt afzet in het buitenland kan natuurlijk niet „tegen de wind in behangen”. Het zal zich een concurrerende positie op de exportmarkten moeten verwerven. In ons stelsel betekent dit de de economische politiek primair moet zijn gericht op de kracht van de marktsector. Met name de voorstanders van een z.g. progressieve politiek hebben dit niet altijd even scherp gezien. Dat is niet alleen mijn opvatting, ook mijn coreferent drs. P. J. Vos spreekt in een recent opstel over de marktsector als „de blinde vlek van de PvdA”¹⁾. Herstel van de marktsector moet derhalve het centrale spoor van het overheidsbeleid zijn. De twee andere sporen zijn geen zijsporen maar sporen die het hoofdspoor moeten versterken. Het eerste spoor zie ik als een voorwaarde voor het vertrek van de trein op het hoofdspoor. Bij het derde spoor moet ervoor worden gezorgd dat de trein niet ontspoord!

Herstel van de marktsector

Ik zie de onbeheerste en voortdurende groei van de collectieve sector, die zich uit in een explosieve ontwikkeling van collectieve druk en financieringstekort, als een overheersende factor bij het zoeken naar de verklaring waarom onze economische groei zo achterbleef. Internationale vergelijkingen geven de uitzonderlijke positie van Nederland voldoende weer. Het stemt tot voldoening dat de

*De auteur is lid van de Raad van Bestuur van de N.V. Philips' Gloeilampenfabrieken.

1) P. J. Vos, De sociaal-democratie en de verzorgingsmaatschappij, in: *Het vierde jaarboek voor het democratische-socialisme*, Wiardi Beckman Stichting, 1983.

nu gepresenteerde beleidsvoornemens een eerste — zij het bescheiden — ombuiging van deze hardnekkige trend indiceren.

Een land dat zo afhankelijk is van het buitenland kan zich over langere tijd gezien geen scheefgegroeide en onevenwichtige overheidshuishouding permitteren. De lasten daarvan verstoren de balans in de marktsector. Dat het beleid gericht op beheersing van de overheidsuitgaven tot nu toe weinig succes heeft opgeleverd is naar mijn mening het gevolg van een aantal verschijnselen die sterk met elkaar zijn verbonden. Dat zijn de stagnerende wereldhandelsontwikkeling, de slechte positie van de Nederlandse bedrijven en de inflexibiliteit van de collectieve sector.

De ontwikkeling van de wereldhandel

De belangrijkste vraag bij de beoordeling van de kabinetsplannen is of de Nederlandse economie i.c. de marktsector onder invloed van dit beleid zal kunnen profiteren van de door alle deskundigen gemelde opleving van de wereldeconomie. Het gaat in de Verenigde Staten beter, in Engeland is er weer sprake van groei en de verwachtingen over de opleving in West-Duitsland worden de laatste tijd steeds in positieve zin bijgesteld. Kortom, om ons heen doen zich ontwikkelingen voor die zullen leiden tot een volumegroei van de Nederlandse exportmarkten. Natuurlijk zijn er nog grote risico's te melden en gaat het ook nog niet overall beter, maar dat neemt niet weg dat wij moeten hopen dat onze economie zal worden gestimuleerd door een stijgende export.

De slechte positie van de bedrijven

Nu de stagnatie van de wereldhandel als remmende factor weg begint te vallen is de vraag hoe het vergelijkenderwijs is gesteld met de positie van het Nederlandse bedrijfsleven. Het antwoord daarop bepaalt in welke mate en in welk tempo wij van deze opleving kunnen profiteren.

Het is met de financiële positie van Nederlandse bedrijven in het algemeen bedroevend slecht gesteld. Dat is op macro-economisch niveau af te leiden uit de hoogte van de arbeidsinkomensquote (aiq), die in de jaren zeventig is gestegen tot waarden boven de 90. Te sterke stijgingen van de loonkosten zijn daar een voorname oorzaak van geweest. Daarbij is het zeker zo dat werkgevers weleens te snel hebben toegegeven aan looneisen, met name in de vorm van het continueren van de prijscompensatie, maar de voornaamste oorzaak is gelegen in de sterke stijging van sociale kosten. Meer gedetailleerde analyses over de financiële positie aan de hand van CBS-materiaal geven aan dat de winsten sterk zijn gedaald en dat de vermogensverhoudingen zodanig zijn verschoven dat het eigen vermogen gedaald is beneden de 25% van het balanstotaal 2). De aiq loopt in 1982 niet verder op en op grond van overzichten van jaarverslaggegevens zoals bij voorbeeld gepubliceerd door *Het financiële Dagblad* 3) valt vast te stellen dat het aantal verliesgevendde bedrijven iets is afgenomen. Desalniettemin blijft het rendement op het eigen vermogen relatief laag. Ongeveer tweederde van de in *Het financiële Dagblad* genoemde NV's realiseerde in 1982 een lager rendement dan het in dat jaar gemiddelde rendement op staatsleningen (10%). Het jaar 1984 zou volgens de *MEV 1984* voor het eerst een duidelijke verbetering kunnen vertonen.

Hoewel de ontwikkeling dus in de goede richting wijst is het nog lang niet zo dat financiële structuren inmiddels al weer zo sterk zijn geworden dat ondernemers weer ten volle bereid zijn risico's te nemen. Ondanks de sterke stijging van aandelenkoersen op de Amsterdamse beurs is het bovendien niet zo dat alle ondernemingen nu direct in staat zijn om door emissies hun solvabiliteitsverhoudingen te verbeteren. Immers, het aantrekken van risicodragend vermogen blijft een relatief dure operatie vanwege de fiscale behandeling van ondernemerswinsten. Tè duur in een hele reeks gevallen, omdat het rendement op het eigen vermogen veelal nog te laag is vergeleken met de „risicoloze” rentevoeten.

De concurrentiepositie

De concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven, die is verslechterd in de jaren zeventig onder invloed van loonkostenstijgingen die boven de toename van de arbeidsproductiviteit uitgingen, is verder verzwakt door de continu appreciërende gulden en moet dan ook als kwetsbaar worden gezien. Verbetering van de con-

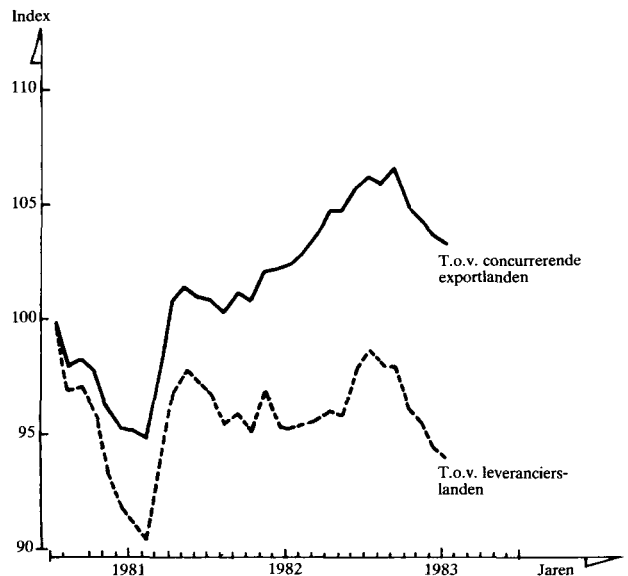
Tabel 1. Kerncijfers omtrent het prijsverloop van de uitvoer exclusief energie (mutaties in %)

	1979-1981	1982	1983
Kostprijs	7	4,5	1,5
Winstmarge	0	- 1	- 0,5
Uitvoerprijs	7	3,5	1
Concurrentenprijs in gld.	10	0,5	2,5

Bron: *MEV 1984*, blz. 65.

currentiepositie moet derhalve vooral komen van loonkostenmatiging. Dit mag dan evenwel niet worden uitgehold door een voortgaande appreciatie van de gulden. Gemeten op basis van relatieve loonkostenontwikkelingen zijn 1980 en 1981 jaren geweest dat Nederland wat heeft kunnen inhalen. Voor 1982 en 1983 zal door de valuta-ontwikkeling ondanks de zeer bescheiden stijgingen van de loonsom per werknemer op zijn best stabilisering van de concurrentiepositie tot stand kunnen komen 4). Een beleid gericht op herstel via versterking van de marktsector dient een hoofddaccent in de versterking van de concurrentiepositie te hebben. Niet alleen de loonkosten zijn dan van belang, het gaat immers uiteindelijk om de kostprijzen. Daarbij is bij voorbeeld de relatieve energieprijzen van belang. Het blijkt weliswaar dat de afgelopen jaren het stijgingstempo van kostprijzen aan het afnemen is, doch tevens blijkt uit de becijferingen van de *MEV 1984* dat onder druk van de prijs die concurrenten berekenen de wintsmarges van exporteurs toch nog verslechterd zijn (zie tabel 1). Dat is dan hoofdzakelijk het gevolg van de nauwerkingen van de effectieve appreciatie zoals die zich in 1982 heeft voorgedaan. Overigens blijkt in het algemeen dat de effectieve koers van de gulden de laatste jaren een ontwikkeling heeft doorgemaakt die nadelig kan zijn voor de binnenlandse producenten, zowel voor hun positie op de buitenlandse als op de binnenlandse markt! (zie de figuur). De gulden is t.o.v. de concurrerende exportlanden in waarde gestegen en t.o.v. de leverancierlanden in waarde gedaald. De geografische spreiding van het export- en importpakket is kennelijk van dien aard dat wel de export aan concurrentiekracht

Figuur. Effectieve koers van de gulden (januari 1981 = 100)

Bron: *MEV 1984*, blz. 50.

2) *Ecostat*, 83/3, uitgave van de Vereniging voor Nederlandse Ondernemingen, geeft de volgende cijfers:

	Rendement op het eigen vermogen		Eigen vermogen in procenten, van de totaalstaat	
	1965	1981	1965	1981
Handel	7	1	33	23
Industrie	8	5	46	23

3) *Het financiële Dagblad*, 2 september 1983.

4) *Miljoenennota 1984*, blz. 30.

heeft ingeboet, doch dat niet terzelfder tijd het positieve effect van een verlaging van de inflatie door goedkopere import heeft kunnen plaatsvinden.

Het verband tussen concurrentiepositie, loonkostenstijging en wisselkoers ligt derhalve niet zo eenvoudig als soms wel eens wordt aangenomen. De *Miljoenennota 1984* gaat diep op deze materie in en concludeert dat kennelijk in de samenstelling van ons produktie- en exportpakket een van de zwakheden van de Nederlandse economie ligt 5). Dat is overigens niet zo'n verrassende conclusie na de rapporten van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid en de studies gedaan op verzoek van de Commissie-Wagner. Rapporten die overigens ook wijzen op de grote potentie die in sommige sectoren aanwezig is. Het is dan ook een goede zaak dat beleid wordt gericht op structuurverbetering van het exportpakket, doch het gaat niet aan om helemaal voorbij te gaan aan het verband tussen loonkostenmatiging en wisselkoers. Een land dat matigt ter wille van structurele ombuigingen moet zoveel mogelijk voorkomen dat deze matiging ongedaan wordt gemaakt door een appreciërende munt. Het belang hiervan wil ik met klem poneren. Ik geef de voorkeur aan een monetair beleid dat verdere appreciatie van de gulden tegengaat boven een beleid dat is gericht op stimulering van de binnenlandse vraag door een vergroting van het financieringsstekort. Verlaging van de rentetarieven vormt daarbij op zich zelf een bijdrage aan de verlichting van de lasten van de bedrijven.

Inflexibiliteit overheidsuitgaven

Uit het voorgaande blijkt dat bij een stagnerende ontwikkeling van de wereldhandel en gegeven de problematische financiële situatie en concurrentiepositie van de Nederlandse bedrijven een ombuigingsbeleid in de collectieve sector niet zo eenvoudig succesvol was uit te voeren. Door wat de studiegroep Begrotingsruimte „neerwaartse rigiditeit en opwaartse dynamiek” noemt, zijn er voortdurend tegenvallers opgetreden. In tegenstelling tot hetgeen werd beoogd zijn de collectieve uitgaven in procenten van het netto nationaal inkomen fors gestegen. Dat komt uitsluitend door de stijging van het aandeel van de overdrachtsuitgaven, waartoe overigens de rente op de toenemende overheidsschuld een zeer belangrijke bijdrage heeft geleverd. De eigen bestedingen van de collectieve sector waren in procenten van het nationaal inkomen globaal stabiel, waarbij wel de relatieve teruggang van de overheidsinvesteringen opvalt (zie tabel 2).

Tabel 2. *Uitgaven van de collectieve sector, in procenten van het nationaal inkomen*

	1977	1983
Eigen bestedingen	21,9	22,2
waarvan investeringen	3,0	2,3
Overdrachten	35,0	48,4
waarvan rente	3,3	6,7
Totale uitgaven	56,9	70,6

Bron: *Miljoenennota 1984*, blz. 316.

De ervaringen van de afgelopen jaren maken zonneklaar dat het gebrek aan beheersingsmechanismen er de voornaamste oorzaak van is geweest dat de doelstellingen niet zijn gehaald. Herstel van bestuurbaarheid vergt onder meer het doorbreken van koppelingen en indexeringsmechanismen. Niet alleen werkgevers houden dat standpunt er op na, ook binnen de vakverenigingen worden deze geluiden gelukkig meer en meer gehoord. Mijn coreferent drs. P. J. Vos formuleerde dat vorig jaar in zijn preadvies van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde heel scherp. Hij stelde toen: „Om tweërlei redenen vereist een actieve en efficiënte beleidsvorming de afschaffing van deze systemen. In de eerste plaats extrapoleren zij afspraken uit het verleden naar nieuwe situaties zonder een toetsing op de vraag of ze daarin wel passen, in de tweede plaats maken zij elke afbakening van verantwoordelijkheden in de beleidsvorming tot een farce doordat ze de grens tussen markt- en publieke sector in twee richtingen doorkruisen” 6). Dat het voorgenomen beleid in deze de eigen verantwoordelijkheid van de overheid voor de inkomens in de collectieve sector als uitgangspunt kiest zie ik dan ook als een noodzakelijke voorwaarde tot beheersing van de publieke uitgaven.

Beleid 1984: een eerste beoordeling

De hiervoor gegeven schets van de voornaamste factoren die mijns inziens de economische stagnatie hebben veroorzaakt biedt evenzovele aanknopingspunten voor een succesvol herstelbeleid. Gegeven de jarenlange scheefgroei en uitholling van de marktsector die de crisis een eigen Nederlandse dimensie hebben gegeven, zal ook een jarenlange inspanning nodig zijn. Het beleid zoals dat voor 1984 is gepresenteerd zou ik in dat licht willen bezien en beoordelen.

Als eerste opmerking zou ik willen stellen dat naar mijn mening een acceptabele combinatie is gevonden van maatregelen gericht op structurele ombuigingen en maatregelen die de meer conjuncturele problematiek proberen op te vangen. Dit positieve oordeel is gebaseerd op de wijze waarop de ombuigingen deze maal zijn ingevuld. In tegenstelling tot voorgaande jaren toen ombuigingen steeds lastenverzwaringen bleken te zijn betreft het nu vooral een aantal aanpassingen die ook doorwerken naar het uitgavenniveau van de volgende jaren. Waar naar mijn mening echter nog te weinig voortgang mee is gemaakt is het ontwikkelen van een beter kader van besluitvorming. Wel heeft het kabinet de aanbevelingen hierover van de ambtelijke Studiegroep Begrotingsruimte in algemene zin onderschreven, maar vertaling naar de praktijk moet nog beginnen. Aan een dergelijk kader is dringend behoefte omdat eerst dan directer en beleidsmatig kan worden gereageerd op mee- of tegenvallers. Die noodzaak blijkt ook uit de discussies zoals die de afgelopen weken zijn gevoerd. De constatering dat het grote overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans voor de Nederlandse economie als geheel een bestedingsimpuls mogelijk zou maken wordt eerder vertaald in voorstellen tot uitstel van structurele ombuigingen dan in voorstellen tot uitstel van lastenverzwaringen of tijdelijk additionele lastenverlichtingen. Hierin schuilt naar mijn mening een groot gevaar. Laat men er vooral en primair voor zorgen dat een structureel beleid, gericht op het reduceren van het aandeel van de collectieve uitgaven in het nationaal inkomen, thans wordt ingezet en gecontinueerd. Overigens acht ik, gelet op de omvang van het financieringsstekort, verdere stimulering thans niet aan de orde. Mocht de conjuncturele ontwikkeling later verzuimende maatregelen wenselijk maken, dan dienen die in verlichting van de excessieve lastendruk en niet in opnieuw uitstel of afstel van structurele ombuigingen te worden gezocht. De psychologische betekenis van realisatie daarvan voor het vertrouwen en herstel van daadkracht mag daarbij niet worden onderschat.

Lastenverlichting voor het bedrijfsleven verdient een meer kritische beoordeling. Deze lastenverlichting krijgt hoofdzakelijk gestalte in de vorm van een verlaging van de vennootschapsbelasting. Met de verlaging van 48% naar 43% en vervolgens naar 40% in 1985 wordt in Nederland weer aansluiting gevonden bij ook in andere landen geldende winstbelastingtarieven. Dat is zonder meer toe te juichen. Niettemin zou de belastingwetgeving meer als een instrument voor exportbevordering gebruikt kunnen worden. Ik denk hierbij bij voorbeeld aan een soepel regime ter voorkoming van dubbele belasting bij projectuitvoering in het buitenland.

Het beleid t.a.v. de sociale lasten acht ik nog onvoldoende. De voor 1983 toegezegde stabilisatie betekende voor onze onderneming een forse stijging van ruim 1%. Een representatief beeld naar ons is gebleken. Het in de *MEV 1984* gepresenteerde beeld voor 1984 betekent voor ons stabilisatie, hetgeen iets anders is dan de toegezegde daling. „Stabilisatie” (1983) en „Verlichting” (1984) zouden te zamen toch ten minste echte stabilisatie moeten opleveren! Dat in dit kader intering op het vermogen van de ziektekassen wordt gepresenteerd als lastenverlichting voor de niet-eigenrisicodragers, doet hieraan niets af: dit is immers een sigaar uit eigen doos. Overigens moet worden voorkomen dat de kortingen op de sociale uitkeringen leiden tot een automatische stijging van pensioenlasten en bovenwettelijke voorzieningen. Een begeleidende wettelijke maatregel die ruimte schept voor onderhandelingen tussen sociale partners, is nodig. Immers, in lang niet alle pensioenregelingen en cao's zijn voorzieningen getroffen die overleg mogelijk maken over de consequenties van dalende sociale uitkerin-

5) *Miljoenennota 1984*, blz. 30 ev.

6) P. J. Vos, Arbeidsbeleid en aanbodeconomie, in: *De economie van het aanbod*, preadviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, Leiden, 1982.

gen. Dat is ook een perspectief dat bij het ontwerpen van deze regelingen niet zo voorop stond, het is dan ook verheugend dat de minister van Sociale Zaken hier nu mee bezig is en dezer dagen hierover om advies van de Stichting van de Arbeid heeft gevraagd.

Overigens wordt in de *MEV 1984* gesteld dat het bedrijfsleven niet alleen profiteert van de lastenverlichting maar ook van de loonmatiging. Per saldo zal in 1984 sprake kunnen zijn van winstverbetering. Daarop is door de Amsterdamse effectenbeurs al vooruitgezien de opmerkelijke stijging van de aandelenkoersen. Ik zou er echter voor willen waarschuwen dat dit op zich geen reden is om een forse toename van de investeringsactiviteit van bedrijven te verwachten. Met name in macro-economische beschouwingen wordt de laatste tijd nogal eens gewezen op het feit dat louter door de stijging van de beurskoersen de vermogenskosten van ondernemingen aanzienlijk zijn gedaald en derhalve de economische activiteit wordt gestimuleerd 7). Ook de *Miljoenennota 1984* hoopt daar op 8). Het is mijn opvatting dat de opleving van de beurs een gunstig teken is, doch dat daarmee de problematiek van het tekort aan risicodragend kapitaal nog geenszins is opgelost. Het feit dat in 1982 70% van de nationale besparingen contractueel was 9) geeft al aan dat van het risicodragend beleggen van deze besparingen voorlopig nog niet te veel terecht zal komen. Teleurstellend is dat maatregelen ter stimulering van beleggingen in aandelen, zoals een verhoging van de dividendvrijstelling en vooral ook naar Frans en Belgisch voorbeeld de aftrekbaarheid van de aankoop van aandelen, kennelijk zoveel onderzoek vragen dat hierover nog geen besluiten konden worden genomen.

Van groot belang is dat er nu een innovatiestimuleringsregeling komt die bijdraagt in de personeelskosten van onderzoeks- en ontwikkelingswerk. Gezien de rol die dit kan spelen ten gunste van de Nederlandse export en het directe werkgelegenheidseffect is dat een belangrijke zaak. Dat de regeling echter eerst per oktober 1984 ingaat, is in dat licht nogal teleurstellend, het is overigens goed dat macro-economische modellenbouwers zich realiseren dat dergelijke faciliteiten niet zozeer een impuls betekenen voor investeringen in vaste activa, maar juist een positief effect hebben op de economisch minstens zo belangrijke investeringen in kennis („human capital“).

Teleurstellend is ook de trage uitwerking van de deregulering op sociaal-economisch gebied. De snelheid die de commissie-Van der Grinten heeft betracht zou op zijn minst hebben mogen doorwerken in een snelle en positieve besluitvorming van het kabinet. Het gaat daarbij om maatregelen die de besluitvorming kunnen versnellen — waarbij ook aspecten van het functioneren van de Wet op de ondernemingsraden aan de orde moeten komen — dan wel nieuwe bureaucratie en kosten moeten vermijden. Ik beveel herlezing aan van hetgeen de commissie-Van der Grinten ter tafel heeft gebracht, onder meer over de Wet arbeid gehandicapten, Wet openbaarheid inkomens en Arbo-wet. Besluitvorming in lijn met haar adviezen acht ik gewenst. Speciale aandacht wil ik in dit verband vragen voor de kosten die samenhangen met de invoering van de Arbo-wet en die voor onze onderneming in de eerste fase al f. 15 mln. bedragen.

Weinig waardering heb ik voor de poging het alom als fictief en irreëel bestempelde inkomensplaatje politiek bij te kleuren. Herstel van dynamiek vergt herstel van een stimulerend fiscaal klimaat ook en juist voor individuen. Denivellering als correctie op een veel te ver doorgesloten en disfunctionele nivellering zou met meer moed verdedigd behoren te worden. Het politieke lot dat de Contourennota van de heer Van der Stee m.b.t. de herstructurering van de inkomstenbelasting beschoren lijkt, stemt mij niet tot vreugde. Integendeel, mijn ervaringen in ons bedrijf leren mij dat Nederland werkelijk slecht staat opgesteld in de internationale arbeidsmarkt; dat brengt ons echt schade toe.

Samenvattend meen ik dat met recht gesteld mag worden dat bij het ontworpen beleid voor 1984 en gelet op de internationale opleving ook voor Nederland het keerpunt gepasseerd is in de economische ontwikkeling. Men kan en mag evenwel niet verwachten dat het aanpassingsproces dat na twee oliecrises moet plaatsvinden, binnen relatief korte tijd alle doelstellingen weer binnen bereik brengt. Het doorrekenen van beleidsvarianten met behulp van de CPB-modellen om te zien of een bijgesteld beleid niet wat eerder tot positieve effecten leidt, moet wat mij betreft met de nodige voorzichtigheid worden gedaan. Men kan niet zo maar stellen, zoals de heer Kok, dat bij het FNV-plan de bedrijfsinvesteringen meer zullen stijgen dan zal gebeuren indien het kabinet zijn plannen uitvoert. Zo

werkt het niet. Investerings nemen toe omdat ondernemers verwachten een grotere productiecapaciteit rendabel te kunnen aanwenden. Investerings nemen toe om nieuwe technologieën rendabel te kunnen toepassen. Investerings nemen toe als ondernemingen gegeven hun financiële structuur verwachten dat zij de economische risico's weer zonder direct gevaar voor hun voortbestaan kunnen opvangen. Uitstel van de noodzakelijke ombuigingen zou wellicht op korte termijn leiden tot een wat minder sterke teruggang van de binnenlandse bestedingen. Daaruit zouden naar mijn mening ondernemers echter niet concluderen dat de werkelijke risico's zijn verminderd, zodat een substantieel herstel van de investeringsactiviteit dan ook niet mag worden verwacht. Het is mijn vaste overtuiging dat er op termijn pas een daadwerkelijk herstel van de investeringsactiviteit zal optreden als de economische vooruitzichten structureel verbeteren.

Wat het derde beleidspoor betreft is er geen enkel zicht op dat volledige werkgelegenheid op korte termijn binnen bereik komt. De explosieve groei van het aanbod van arbeid is daar de voornaamste reden voor. Bovendien mogen in het bijzonder de toekomstige ontwikkelingen in onze sector van de industrie geen reden zijn tot overspannen verwachtingen over werkgelegenheid. Wij voorzien dat in de elektrotechnische industrie over een lange periode de stijging van de arbeidsproductiviteit aanzienlijk groter zal zijn dan die van het omzetvolume. Wat eerder in de agrarische sector is geschied, hebben wij in onze nog steeds zeer arbeidsintensieve industrietaak nog grotendeels voor de boeg. Daarbij komt nog dat zowel de verloopals de verzuimpercentages een neerwaartse tendens vertonen.

Het is overigens toe te juichen dat in ons land het streven naar een verkorting van de arbeidsduur een gedifferentieerde uitwerking kan krijgen. Voor ondernemingen betekent dit dat zij voorstellen ter zake mede kunnen richten op verbetering van de bedrijfsvoering door bij voorbeeld een grotere flexibiliteit c.q. verlenging aan te brengen in de bedrijfstijd. Bovendien is het een goede zaak dat het aspect van ten minste kostenneutraliteit tijdens de laatste ronde van cao-gesprekken zo duidelijk is onderschreven. Hoe zinvol het ook is om te trachten door middel van arbeidsduurverkorting te komen tot herverdeling van arbeidsplaatsen, er is geen reden om daarvan overdreven kwantitatieve verwachtingen te koesteren. Wat dat betreft onderstreep ik gaarne de opmerkingen die hierover worden gemaakt in de *Werkgelegenheidsnota* 10) en die getuigen van een genuanceerde benadering. Met name onderstreep ik de opmerking dat de uitwerking en praktische invulling van de principeafspraken over arbeidsduurverkorting het beoogde rendementsherstel niet mogen dwarsbomen. Het valt mij op dat de maatvoering ter zake in de collectieve sector leidt tot 2%-arbeidsduurverkorting in 1984 en dat dus ook de overheid als werkgever zich goed bewust is in deze complexe materie niet overhaast te mogen handelen. Dit ondanks het feit dat de collectieve sector in tegenstelling tot de marktsector niet direct bevreesd behoeft te zijn voor haar concurrentiepositie.

Besluit

Het beleid van het kabinet brengt Nederland in 1984 op een keerpunt op weg naar herstel. Sanering van een scheefgegroeide economische structuur is een zaak van lange adem. Het ingezette beleid moet evenwichtig en gericht op het hoofdspoor van de marktsector worden doorgezet, omdat in een open economie als de Nederlandse slechts dan weer positieve ontwikkelingen te melden zullen zijn als de marktsector daadwerkelijk haar kracht herwint. De overheid draagt daartoe bij met haar plannen, en scheidt op die manier een deel — maar wel een belangrijk deel — van de condities waaronder het Nederlandse bedrijfsleven weer beter kan opereren. Voor het bedrijfsleven is het een grote uitdaging om op basis van de eigen verantwoordelijkheid meer dan ooit echt te ondernemen. Het vertrouwt er daarbij op dat de overheid nu een vaste koers uitzet en die ook aanhoudt gedurende een aanzienlijk aantal jaren.

F. F. Otten

7) Bij voorbeeld OECD, *Economic Outlook*, juli 1983, blz. 42.

8) *Miljoenennota 1984*, blz. 24.

9) Idem.

10) *Werkgelegenheidsnota*, blz. 36 ev.